

ACTIVITIES OF PHYSICAL EDUCATION TEACHERS IN THE PROCESS OF FORMING MOTOR SKILLS OF THE STUDENTS

Activities of physical education teachers

JANUSZ GAŁECKI, TADEUSZ ZARADKIEWICZ, LECH KURPETA, BARBARA BERGIER

The Josef Pilsudski University of Physical Education in Warsaw, Faculty of Physical Education and Sport in Białą Podlaska, Department of Theory and Methodology of Physical Education

Mailing address: Janusz Gałeczki, Faculty of Physical Education and Sport, 2 Akademicka Street, 21-500 Białą Podlaska, tel.: +48 83 3428700, fax: +48 83 3428800, e-mail: janusz.galecki@awf-bp.edu.pl

Abstract

Introduction. The aim of this study was to assess the motivating and informing activities taken by physical education teachers in the classes devoted to shaping students' motor skills. **Material and methods.** The study was carried out in 55 secondary schools from Lublin region. It covered 30 female teachers and 52 male teachers representing all levels of career advancement. Material was collected on the basis of specially developed lesson observation sheet. On this basis, the information of 315 lessons was obtained. **Results.** The data were analyzed in relation to gender and professional promotion of the subjects. It was found that the respondents did better with informing than motivating activities, and in their implementation there were no major differences between female and male teachers. The tendency to change the level of the analyzed activities according to the professional promotion status occurred only among male teachers. **Conclusions.** Analysis showed that the teachers should place more emphasis on motivating activities, and especially on convincing students about the possibilities in the use of after-school activity of what they mastered in the classroom.

Key words: teaching exercise, teacher's activities, the students of secondary schools

Introduction

Implementation of the content related to teaching exercise techniques in various disciplines, and equipping students in an optimal resource exercise skills is one of the main tasks of the school and physical education teachers. The poor results in this respect may be due to various reasons, but mostly to the lack of intentional behavior of teachers and of appropriate program to perform a task, i.e. creation of the right task situation [1]. Deliberate task performance will be characterized by the transformation of the initial situation into the final situation, then such behavior will be called actions. For example, the act of learning the art of exercise leads from the inability to the ability situation, action to improve the efficiency from the low to high efficiency situation, etc. [2, 3].

Often, the results achieved do not coincide with the objectives set, as well as the actual operations with the programs and then we can talk about errors of the results and activity [4]. In the implementation of each activity, we can distinguish sub-activities, which we call operations. These in turn determine the pattern of activity, which can be viewed in terms of objective (external), subjective (modal) and formal structure, in which the linear (serial) structure is the simplest and consists in the fact that result is achieved by a series of consecutive partial tasks, i.e. operations. Operations in relation to motor tasks are nothing more than exercises, i.e. sub-tasks forming the main task [3].

Nowadays, more and more often, it is considered that the effects of exercise learning depend on the teachers' pedagogical activities and the conditions under which these operations are conducted. A characteristic feature of his teaching is the fact that they involve directing the activities of students and the kind of interaction with them.

The educative activity of the teacher should be understood as his/her behavior and focus on achieving a specific effect of the tasks pursued by the students [2]. However, the behavior of students means activities focused on completion of a task, oriented on a specific result. We see that according to modern psychologists, the task is a master pattern and regulator of activities that may be of simple and complex nature. Complex, i.e. major tasks, are performed by the simple tasks on which depend the structure and effects of work [2].

Each teaching task including the exercise has a content component (objective) answering the question "what" and the operational component (functional) answering the question "how". Depending on the complexity of motor task, we choose the appropriate way of teaching – an easier or more difficult. Selection of teaching strategies is conditioned on and results from the implementation of specific activities of the teacher and student. Among the activities teachers can choose those that relate to the preparatory, motivating, informing, guiding, checking, corrective, protective and pro-social activities [3, 5, 6].

Preparatory activities are those of the teacher, the purpose of which is to introduce the right mood for implemen-

tation of the tasks of the lesson. Often these activities are limited to exercises with the music, the appropriate choice of words, describing the way of exercise performance, preparing with the students equipment and appliances, and efficient handling of organizational forms.

An important role in shaping motor skills play the incentive activities based on stimulation of interests and full mobilization of students during task performance. They are linked with the emotional and mental processes and constitute the psychical attitude of the student to the task. Within the extent of these operations it is important to individualize the motivation and address the needs of girls and boys.

In the process of teaching the techniques of various exercises the importance of informing activities involving the transfer of new messages to the students should be particularly emphasized. The major information role in physical education involves properly demonstrated presentation, which combined with the word creates a mixed word-presentation strategy. Using this strategy it is suggested that the teacher should apply the following algorithm of operation: 1) providing the names and the importance of the motor activity, 2) a brief description of actions (verbal illustration of motor activity), 3) an explanation of relationships between the elements of a motor task, 4) demonstration of a motor task in natural and slow pace.

The positive effects of informing activities are achieved also by using acoustic-rhythmic measures to assist awareness of the students about individual elements of exercise techniques. This follows from the existence of common element – rhythm in both music and exercise.

The task of guiding actions is to motivate students to eliminate shortcomings in the implementation of exercises, especially in cases where the task is introduced for the first time. These activities are mainly focused on sophistication of the student self-reliance in approaching the target by offering advice and appropriate solutions.

The control activities are directed on assessment of the discrepancies between the actual condition and the objective, which is a measure of the so-called result error. If a student is able to see mistakes in the exercise implementation, the phenomenon of self-esteem and self-control occurs, strongly linked with the psyche of the student. Monitoring and evaluation should not function as forms of threat and fear.

Very important role in shaping motor skills is also played by the corrective, alternative securing and pro-social actions.

With regard to corrective and alternative actions, synchronous correction can be distinguished consisting of current informing the students about errors without interrupting the exercise, a quick correction in which the teacher stops the exercise and corrects the error, and delayed correction when the teacher corrects the error over a longer period of time due to the fitness or health infirmities of the student.

Alternative activities involve quick teacher's decision taken without losing the attractiveness and interest in the class.

Securing actions make the teacher aware of his/her responsibility to ensure the safety and welfare of students. It should be noted that every fall and injury sustained move the student away from physical activity and repetition of certain exercises. However, the atmosphere of satisfaction, fairness and altruism created during the lessons promotes positive attitudes and is the basis for pro-social activities [1, 3, 5, 6].

The aim of this study was to determine whether and to what extent the physical education teachers undertook activities to motivate and inform high school students in the process of shaping motor skills.

Material and methods

The study was conducted in the fall semester of 2008 in 55 secondary schools of the Lublin Voivodeship. It was attended by 30 female teachers and 52 male teachers representing all levels of career advancement. The technique of observation was used, and under it a developed in the Department of Theory and Methodology of Physical Education of FPES in Biala Podlaska lesson visitation sheet comprising a record of activities that teachers should take in the process of teaching exercise techniques. The task of the visiting parties – trained students on teaching practice – was to take notes of those activities that have been presented during the lesson. The tool was verified in pilot studies in secondary schools in Biala Podlaska. Overall test material covered 315 visitations of physical education lessons, of which 126 have been carried out by female teachers (40%) and 189 by male teachers (60%). In the analysis of research material the gender and promotion grade of the subjects were taken into consideration.

Results

Among the motivating steps taken by the teachers, the awareness of the students about the possibility of using motion taught in after-school activity, interesting the students in the exercise taught, encouraging them to independent physical activity, and the use of praise and criticism were evaluated.

In more than half of visited lessons the subjects did not inform the students why and how they can use motor skills mastered during the lessons in their after-school activity. This significant shortcoming was observed in a larger number of lessons given by female teachers (53%) than male teachers (51%). Given the degree of career progression, it has been observed that this was particularly neglected by appointed teachers (27% of lessons) and qualified teachers (24%). Other lessons, including a bit more conducted by male teachers, took into account that aspect of preparation for independent self-work (Tab. 1).

Table 1. Convincing students about the possibility of using exercise taught in out-of-school activity (in % of the lesson)

Answer category	Female teachers			Total	Male teachers			Total
	Promotion grade				Promotion grade			
	I and II	III	IV		I and II	III	IV	
Yes	12	26	9	47	4	20	25	49
No	10	27	16	53	7	20	24	51

Explanations: I – trainee, II – contract, III – appointed, IV – certified

In general, in nearly 70% of lessons the students were interested in exercise, in about 30% it was difficult to make a clear assessment. There was no interest only in 3% of lessons. Lessons conducted by a female teacher raised a little less interest than conducted by male teachers (67% and 70%). In the career groups, the best in this respect were the certified male teachers (39% of lessons) and appointed female teachers (36%). The biggest difficulty in assessing students' interest in an exercise were in the case of lessons taught by appointed male and female teachers (16% and 11%) (Tab. 2).

Table 2. Interest of students in exercise taught (in % of the lesson)

Answer category	Female teachers			Total	Male teachers			Total
	Promotion grade				Promotion grade			
	I and II	III	IV		I and II	III	IV	
Yes	12	36	19	67	8	23	39	70
No	0	1	2	3	0	1	1	2
Difficult to say	6	13	11	30	2	16	10	28

Explanations: I – trainee, II – contract, III – appointed, IV – certified

Male teachers were better than female teachers in encouraging to independent physical activity (69% vs. 50% of lessons). Qualified and appointed teachers were the best (42% and 21% of lessons). Attention should be drawn to a large proportion of lessons, including 48% held by the female teachers and 39% by male teachers, in which the visitors could not clearly identify this. These were mainly lessons of female appointed teachers (28%) and male teachers at the same level of career advancement (19%) (Tab. 3).

Table 3. Encouraging student to independent physical activity (in % of the lesson)

Answer category	Female teachers			Total	Male teachers			Total
	Promotion grade				Promotion grade			
	I and II	III	IV		I and II	III	IV	
Yes	10	21	19	50	6	21	42	69
No	1	1	0	2	2	0	0	2
Difficult to say	7	28	13	48	3	19	7	39

Explanations: I – trainee, II – contract, III – appointed, IV – certified

In the process of shaping motor skills the subjects preferred to use praise (over 70% of lessons) than the critical comments (more than 20%). It was slightly more likely done by male teachers (77% of lessons as compared to 75% carried out by the female teachers). Praise occurred in the largest proportion of qualified teachers' lessons (42%) and appointed teachers (40%). Female teachers more often gave critical comments than the male. This was observed particularly in lessons conducted by qualified and appointed teachers (12% and 10% of lessons). In the case of the male teachers these mainly related to the lowest level of career advancement (10%) (Tab. 4).

Table 4. Using praise and critical comments (in % of the lesson)

Answer category	Female teachers			Total	Male teachers			Total
	Promotion grade				Promotion grade			
	I i II	III	IV		I i II	III	IV	
Praise	14	40	21	75	1	34	42	77
Critical comments	3	10	12	25	10	6	7	23

Explanations: I – trainee, II – contract, III – appointed, IV – certified

As part of informing activities, the names of the taught exercise technique were analyzed, capability of exercise description remembering by the students, the order of the description and the presentation, compliance of the exercise description with the presentation, and comprehensibility of the description.

In nearly 95% of visited lessons the subjects gave the name of an exercise technique taught in accordance with applicable terminology. In the remaining 5% of lessons observed this action has not occurred. The name of the activity taught was reported accurately by appointed and certified teachers of both sexes (Tab. 5).

Table 5. Providing the name of the exercise (in % of the lesson)

Answer category	Female teachers			Total	Male teachers			Total
	Promotion grade				Promotion grade			
	I and II	III	IV		I and II	III	IV	
Yes	17	46	32	95	10	38	46	94
No	1	3	1	5	1	2	3	6

Explanations: I – trainee, II – contract, III – appointed, IV – certified

In about 90% of analyzed lessons it was discovered that the taught descriptions of exercises were remembered by the students (Tab. 6). Female teachers in this respect were a bit better than the male teachers (91% to 88%). Given the degree of career, the appointed female teachers (44% of lessons) and certified male teachers (45%) were better.

Table 6. Students’ ability to remember the exercise description (in % of the lesson)

Answer category	Female teachers			Total	Male teachers			Total
	Promotion grade				Promotion grade			
	I and II	III	IV		I and II	III	IV	
Yes	17	44	30	91	10	33	45	88
No	1	0	3	4	0	1	1	2
Difficult to say	0	4	1	5	1	6	3	10

Explanations: I – trainee, II – contract, III – appointed, IV – certified

During the exercise teaching, female teachers more often than male teachers began with a description (66% of lessons), and then passed to the presentation (34%). Male teachers in equal proportions (50% lessons) first used the description or the presentation. Mostly appointed female teachers began with the description of the exercise (39% of lessons), and appointed and qualified male teachers with the presentation (22%) (Tab. 7).

Table 7. Order of exercise description and presentation (in % of the lesson)

Answer category	Female teachers			Total	Male teachers			Total
	Promotion grade				Promotion grade			
	I and II	III	IV		I and II	III	IV	
Exercise description	11	39	16	66	5	18	27	50
Exercise presentation	6	11	17	34	6	22	22	50

Explanations: I – trainee, II – contract, III – appointed, IV – certified

As for the pace of the presentation, most subjects preferred to demonstrate exercise at the natural pace, i.e. motivation presentation (about 70% lessons). In other lessons, there was a presentation in slow motion, called the methodological. This form of visual instruction was used mainly by certified male teachers (36% of lessons) and appointed female teachers (33%). Slow motion occurred in the largest percentage of lessons conducted by appointed female teachers (17%) and qualified male teachers (14%) (Tab. 8).

Table 8. Exercise presentation pace (in % of the lesson)

Answer category	Female teachers			Total	Male teachers			Total
	Promotion grade				Promotion grade			
	I and II	III	IV		I and II	III	IV	
Natural	11	33	25	69	8	26	36	70
Slow	6	17	8	31	3	13	14	30

Explanations: I – trainee, II – contract, III – appointed, IV – certified

Compliance the exercise description with the actual behavior (syntactic criterion) occurred in all analyzed classes conducted by both the male and female teachers. It was present in the highest degree at the lessons of appointed female teachers (50%) and certified male teachers (49%) (Tab. 9).

Table 9. Compliance of the description with actual exercise (in % of the lesson)

Answer category	Female teachers			Total	Male teachers			Total
	Promotion grade				Promotion grade			
	I and II	III	IV		I and II	III	IV	
Compliant	18	50	32	100	11	40	49	100
Incompliant	0	0	0	0	0	0	0	0

Explanations: I – trainee, II – contract, III – appointed, IV – certified

Description of the exercise taught was understood (meeting the semantic criterion) in more than 85% of the observed lessons. This was found in about 87% of teaching units carried out by male and female teachers. In other lessons it could be understood only partially (some fragments). The most understandable descriptions of the motion were applied by certified male teachers (44% of lessons) and appointed female teachers (43%). Weaker (partially understood) were the descriptions submitted by appointed male teachers (8%) and female teachers representing the same level of promotion (7%) (Tab. 10).

Table 10. Understandability of exercise description (in % of the lesson)

Answer category	Female teachers			Total	Male teachers			Total
	Promotion grade				Promotion grade			
	I and II	III	IV		I and II	III	IV	
Absolutely understandable	14	43	30	87	10	32	44	86
Partially understandable	4	7	2	13	1	8	5	14

Explanations: I – trainee, II – contract, III – appointed, IV – certified

Discussion

Of the two types analyzed, in case of the teaching actions taken in the development of motor skills of students the subjects were better in their informing duties.

Considering these activities it should be emphasized that, as found in a high percentage of visited lessons, the description of the exercise was clearer (semantic criterion), it was compatible with actual exercise (syntactic criterion) and the students were able to remember the description of the exercise (a pragmatic criterion). This aspect of the development of verbal messages was strongly emphasized in his works by Czabański [5, 7].

Among informing actions that were well implemented by the subjects, the provision of the name of exercise taught and related explanation of its purpose were implemented well. In his monograph on the verbal message during physical education classes Zatoń [8] states, that this type of information have a positive impact on the quality of teaching.

The order of the description and the presentation shown by the subjects, some of which starts teaching with a description, and some with the presentation, reflects the positions of the various authors in this issue. Some people e.g. Zatoń [8] gives more importance to verbal instructions, others, such as Strzyżewski [4] to the visual instructions giving words only a supporting role.

Appreciating the role of information relating to the indicated exercise technique Wiesner [9, 10] pointed to the fact that the described process does not only take place in the cognitive sphere but also in the emotional, with its source in personal and social motivations of the students.

From motivating activities analyzed in this work, use of praise and inspiring students' interest in the exercise taught during lessons was found to be better, encouraging the students to independent physical activeness and persuasion about a possibility of using the exercise taught in out-of-class activities was poorer. In some aspects an analogy to studies of Bukowiec [11] can be seen, who stated that in the lessons of physical education teaching predominates over education, and in teacher's interaction with students dominate the concrete and indifferent relations. Skipping encouraging the students to independent physical activity, and convincing them about a possibility of using the exer-

cises taught out-of-class can bear even more serious consequences – it may cause abandonment of physical activity together with graduation – as is clear from the work of Sulisz [6] and Zatoń [8] it is very difficult for the students to understand the dual role of physical education. In accordance with the basic assumption of modern theory [2] and the methodology of physical education [4, 12] it has, on the one hand to meet immediate development needs of students, on the other to prepare them to care for the body during leisure time after school and after the completion of organized process of physical education.

The greatest differences between female and male teachers, to the benefit of male teachers, occurred in encouraging students to independent exercise activity. Women, more often than men, began teaching exercise with the description. This is consistent with the results of Srokosz [1] research, who also found (albeit in a slightly different context) that when conducting physical education classes, women are more likely to use the word than men. In other cases, the results of studied male and female teachers were very close.

As for the level of the analyzed activities (measured by the percentage of classes in which they were observed) in relation to the degree of professional promotion, it was found that this correlation occurred only in the case of men. The lowest level was represented by trainee and contract teachers, higher by appointed, and the highest by qualified male teachers. Among women, the least scored trainee and contract female teachers, while in the other two groups, in some activities appointed teachers were better, and in certain – certified teachers.

Conclusions

Based on the study, the following conclusions can be made:

1. In the case of the physical education lessons observed, the teachers included and correctly implemented the motivating and informing activities during the shaping of exercise skills of the students.
2. From motivating and informing activities, the examined informing activities were used in the teaching process in a wider range.
3. As part of informing activities, providing the students with names of the exercise technique taught and correct description of the same was best carried out.
4. Teachers paid too little attention to the motivational activities, which determine the use of mastered skills in physical activity during school and after graduation.
5. In exercise teaching, female teachers more often used the word, the male teachers – presentation.
6. Only in the case of men, the level of ongoing activity was higher, the higher was their level of career advancement.

Acknowledgements

The research was accomplished within the framework of research project of Faculty of Physical Education and Sport in Biała Podlaska, Josef Pilsudski University of Physical Education in Warsaw – DS-104 – financed by the Ministry of Science and Higher Education.

Literature

1. Srokosz, W. (1993). Psycho-social conditions of class activities of the physical education teacher. In *Toward identity of physical culture pedagogy* (pp. 73-76). Warsaw: PTNKF. [in Polish]
2. Osiński, W. (2003). *Anthropomotorics*. Poznań: AWF Poznań. [in Polish]
3. Poplucz, J. (1978). *Organization of Teacher's*. Warsaw. [in Polish]
4. Strzyżewski, S. (1996). *Process of Teaching and Education in Physical Culture*. Warsaw: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. [in Polish]
5. Czabański, B. (1989). *Selected Issues of Learning and Teaching Sports Techniques*. Wrocław: AWF Wrocław. [in Polish]
6. Sulisz, S. (1991). *Physical Education in Primary School*. Warsaw: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. [in Polish]
7. Czabański, B. (1980). *Model of Learning and Teaching Sport Motoric Activities*. Wrocław: Studia i Monografie AWF Wrocław, 1. [in Polish]
8. Zatoń, K. (1995). *Verbal Information at the Physical Education Lessons*. Wrocław: Studia i Monografie AWF Wrocław, 48. [in Polish]
9. Wiesner, W. (2001). Activities of the teacher and students in motor teaching as educational feedback. In *Physical Education and Sport Research. IX Scientific Conference* (pp. 129-135). Poznań: AWF Poznań. [in Polish]
10. Wiesner, W. (2005). *Educational Communication during the Physical Education Lessons vs. Authoritarian Personality of the Teachers*. Wrocław: Studia i Monografie AWF Wrocław, 76. [in Polish]
11. Bukowiec, M. (1987). Analysis of the teacher's and students' activities and interactions between them during the physical education lessons. *Wychowanie Fizyczne i Sport* 1, 83-98. [in Polish]
12. Maszczak, T. (Ed.) (2007). *Physical Education in New School*. Warsaw: Wydawnictwa Dydaktyczne. [in Polish]

Submitted: June 17, 2010

Accepted: July 22, 2010

CZYNNOŚCI NAUCZYCIELI WYCHOWANIA FIZYCZNEGO W PROCESIE KSZTAŁTOWANIA UMIEJĘTNOŚCI RUCHOWYCH UCZNIÓW

Czynności nauczycieli wychowania fizycznego

JANUSZ GAŁECKI, TADEUSZ ZARADKIEWICZ, LECH KURPETA, BARBARA BERGIER

Akademia Wychowania Fizycznego J. Piłsudskiego w Warszawie, Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu w Białej Podlaskiej, Zakład Teorii i Metodyki Wychowania Fizycznego

Adres do korespondencji: Janusz Gałeczki, Wydział Wychowania Fizycznego i Sportu, ul. Akademicka 2, 21-500 Biała Podlaska, tel.: 83 3428700, fax: 83 3428800, e-mail: janusz.galecki@awf-bp.edu.pl

Streszczenie

Wprowadzenie. Celem przeprowadzonych badań była ocena czynności motywujących i informujących podejmowanych przez nauczycieli wychowania fizycznego na lekcjach poświęconych kształtowaniu umiejętności ruchowych uczniów. **Materiał i metody.** Badania przeprowadzono w 55 szkołach ponadgimnazjalnych z terenu Lubelszczyzny. Wzięło w nich udział 30 nauczycielek i 52 nauczycieli reprezentujących wszystkie szczeble awansu zawodowego. Materiał badawczy zebrano w oparciu o specjalnie opracowany arkusz obserwacji lekcji. Na tej podstawie otrzymano informacje z przebiegu 315 jednostek lekcyjnych. **Wyniki.** Uzyskane dane analizowano w odniesieniu do płci i stopnia awansu zawodowego badanych. Stwierdzono, że badani lepiej sobie radzili z czynnościami informującymi niż motywującymi, a w ich realizacji nie było większych różnic między nauczycielkami i nauczycielami. Tendencja do zmian poziomu analizowanych czynności w zależności od stopnia awansu zawodowego wystąpiła tylko wśród nauczycieli. **Wnioski.** Z przeprowadzonych analiz wynika, że nauczający powinni położyć większy nacisk na czynności motywujące, a szczególnie na przekonywanie uczniów o możliwościach wykorzystywania w aktywności pozalekcyjnej tego, co opanowali na lekcjach.

Słowa kluczowe: nauczanie ruchu, czynności nauczyciela, uczniowie szkół ponadgimnazjalnych

Wprowadzenie

Realizacja treści związanych z nauczaniem techniki ruchu różnych dyscyplin i wyposażaniem uczniów w optymalny zasób umiejętności ruchowych należy do podstawowych zadań szkoły oraz nauczycieli wychowania fizycznego. Niskie efekty w tym zakresie mogą wynikać z różnych przyczyn, ale najczęściej z braku celowego zachowania nauczycieli i odpowiedniego programu do wykonania zadania, czyli stworzenia odpowiedniej sytuacji zadaniowej [1]. Celowe wykonanie zadania charakteryzować się będzie przekształcaniem sytuacji początkowej w sytuację końcową i wtedy takie zachowania nazywać będziemy czynnościami. Na przykład czynność uczenia się techniki ruchu prowadzi od sytuacji nieumiejętności do umiejętności, czynność usprawniania się prowadzi od sytuacji sprawności niskiej do sprawności wysokiej itd. [2, 3].

Często uzyskane wyniki nie pokrywają się z postawionymi celami, podobnie jak rzeczywiste czynności z programami i wtedy możemy mówić o błędach wyniku i błędach czynności [4]. W realizacji każdej czynności możemy wyodrębnić podczynności, które nazywamy operacjami. Te z kolei decydują o strukturze czynności, którą możemy rozpatrywać w kategoriach struktury przedmiotowej (zewnątrznej), podmiotowej (modalnej) i formalnej, w której struktura liniowa (szeregowa) jest najprostszą i polega na tym, że wynik osiąga się przez szereg kolejno następują-

cych po sobie zadań cząstkowych, czyli operacji. Operacje w odniesieniu do zadań ruchowych są niczym innym jak ćwiczeniami, czyli zadaniami cząstkowymi tworzącymi zadanie główne [3].

Współcześnie coraz częściej uważa się, że efekty nauczania ruchu zależą od realizacji czynności pedagogicznych nauczycieli i warunków w jakich te czynności przebiegają. Charakterystyczną cechą czynności nauczycielskich jest fakt, że polegają one na kierowaniu czynnościami uczniów i na swoistym współdziałaniu z nimi.

Przez czynność pedagogiczną nauczyciela należy rozumieć jego zachowanie i ukierunkowanie na osiągnięcie określonego skutku w postaci zadania realizowanego przez uczniów [2]. Natomiast czynności ucznia to zachowania ukierunkowane na zrealizowanie zadania nastawionego na określony wynik. Widzimy, że zadanie według współczesnych psychologów jest wzorcem i czynnikiem regulującym czynności, które mogą mieć charakter prosty i złożony. Zadania złożone, czyli główne, realizowane są przez zadania proste od których uzależniona jest struktura i efekty pracy [2].

Każde zadanie pedagogiczne w tym również ruchowe posiada element treściowy (przedmiotowy) odpowiadający na pytanie „co” i element operacyjny (funkcjonalny) odpowiadający na pytanie „jak”. W zależności od stopnia trudności zadania ruchowego, dobieramy odpowiednią drogę nauczania – łatwiejszą lub trudniejszą. Dobór strategii na-

uczania uwarunkowany jest i wynika z realizacji określonych czynności nauczyciela i ucznia. Wśród czynności nauczycielskich możemy wyróżnić takie, które odnoszą się do czynności przygotowawczych, motywujących, informujących, naprowadzających, kontrolnych, korygujących, zabezpieczających i prospołecznych [3, 5, 6].

Czynności przygotowawcze to takie działania nauczyciela, których celem jest wprowadzenie odpowiedniego nastroju do realizacji zadań lekcji. Często te czynności sprowadzają się do realizacji ćwiczeń przy muzyce, odpowiedniego doboru słownictwa, przybliżenia sposobu wykonywania ćwiczeń, przygotowania wraz z uczniami przyborów i przyrządów oraz sprawnego operowania formami organizacyjnymi.

Ważną rolę w zakresie kształtowania umiejętności ruchowych spełniają czynności motywacyjne bazujące na rozbudzaniu zainteresowań i pełnej mobilizacji uczniów podczas rozwiązywania zadań. Powiązane są one z procesami uczuciowymi i stanowią psychiczne nastawienie ucznia do zadania. W zakresie tych czynności istotne znaczenie ma indywidualizowanie motywacji i uwzględnianie potrzeb dziewcząt i chłopców.

W procesie nauczania techniki różnych ruchów szczególnie należy podkreślić znaczenie czynności informujących polegających na przekazywaniu uczniom nowych wiadomości. W wychowaniu fizycznym dużą rolę informacyjną spełnia prawidłowo demonstrowany pokaz, który w połączeniu ze słowem tworzy strategię mieszaną słowno-pokazową. Korzystając z tej strategii proponuje się następujący algorytm postępowania nauczyciela: 1) podawanie nazwy i znaczenia danej czynności ruchowej, 2) zwięzły opis czynności (słowna ilustracja czynności ruchowej), 3) rzeczowe objaśnienie związków między poszczególnymi elementami zadania ruchowego, 4) pokaz zadania ruchowego w tempie naturalnym i zwolnionym.

Pozytywne efekty w realizacji czynności informujących osiągamy również wykorzystując środki akustyczno-rytmiczne wspomagające uświadomienie uczniom poszczególnych elementów techniki ruchu. Wynika to z istnienia zarówno w muzyce jak i w ruchu wspólnego elementu jakim jest rytm.

Zadaniem czynności naprowadzających jest nakierowanie ucznia na eliminowanie niedostatków w wykonaniu ćwiczenia szczególnie w przypadkach gdy wprowadzamy zadanie po raz pierwszy. W tych czynnościach chodzi głównie o wyrobienie u ucznia samodzielności w dochodzeniu do założonego celu przez podsuwanie i doradzanie właściwych rozwiązań.

Z kolei czynności kontrolne skierowane są na ocenę rozbieżności pomiędzy stanem rzeczywistym a celem, co jest miarą tak zwanego błędu wyniku. Jeżeli uczeń zdoła zaobserwować błędy w wykonaniu ćwiczenia, to pojawia się wtedy zjawisko samooceny i samokontroli, silnie powiązane z psychiką ucznia. Kontrola i ocena nie powinny funkcjonować jako formy zagrożenia i strachu.

Bardzo ważną rolę w procesie kształtowania umiejętności ruchowych odgrywają również czynności korygujące i alternatywne oraz zabezpieczające i prospołeczne.

W zakresie czynności korygujących i alternatywnych możemy wyróżnić korygowanie synchroniczne polegające na bieżącym informowaniu ucznia o błędach bez przerywania ćwiczenia, korygowanie szybkie, w którym nauczyciel przerywa ćwiczenie i poprawia błąd oraz korygowanie opóźnione kiedy nauczyciel niweluje błąd w dłuższym okresie czasu ze względu na niedomagania sprawnościowe lub zdrowotne ucznia.

Czynności alternatywne polegają na szybkim podjęciu przez nauczyciela decyzji dotyczącej nauczania bez utraty atrakcyjności i zainteresowania ćwiczących.

Czynności zabezpieczające uświadamiają nauczycielowi jego odpowiedzialność w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa i komfortu psychicznego ćwiczących. Należy pamiętać, że każdy upadek i odniesiony uraz oddalają ucznia od aktywności ruchowej i powtarzania określonych ćwiczeń. Natomiast atmosfera zadowolenia, sprawiedliwości i altruizmu wytworzona na lekcji sprzyja wyrabianiu pozytywnych postaw i jest podstawą czynności prospołecznych [1, 3, 5, 6].

Celem badań było określenie czy i w jakim zakresie nauczyciele wychowania fizycznego podejmowali czynności motywujące i informujące w procesie kształtowania umiejętności ruchowych uczniów szkół ponadgimnazjalnych.

Materiał i metody

Badania przeprowadzono w semestrze jesiennym 2008 roku na terenie 55 szkół ponadgimnazjalnych województwa lubelskiego. Wzięło w nich udział 30 nauczycielek i 52 nauczycieli reprezentujących wszystkie szczeble awansu zawodowego. Wykorzystano technikę obserwacji, a w jej ramach opracowany w Zakładzie Teorii i Metodyki Wychowania Fizycznego WWFiS w Białej Podlaskiej arkusz hospitacji lekcji obejmujący rejestr czynności, które powinni podejmować nauczyciele w procesie nauczania techniki ruchu. Zadaniem hospitujących zajęcia – przeszkolonych studentów odbywających praktyki pedagogiczne – było zanotowanie tych czynności, które wystąpiły na danej lekcji. Narzędzie weryfikowano w badaniach pilotażowych na terenie szkół ponadgimnazjalnych w Białej Podlaskiej. Ogółem materiał badań stanowiły hospitacje 315 lekcji wychowania fizycznego, z czego 126 przeprowadziły nauczycielki (40%) i 189 nauczyciele (60%). W analizie materiału badawczego uwzględniono płeć i stopień awansu zawodowego badanych.

Wyniki

Wśród czynności motywujących podejmowanych przez nauczycieli ocenie poddano uświadamianie uczniom możliwości wykorzystywania nauczanego ruchu w aktyw-

ności pozalekcyjnej, zainteresowanie uczniów nauczanym ćwiczeniem, zachęcanie ich do samodzielnej aktywności ruchowej oraz stosowanie pochwał i uwag krytycznych.

W ponad połowie hospitowanych zajęć badani nie uświadamiali uczniom dlaczego i jak mogą wykorzystywać umiejętności ruchowe opanowane na lekcjach w aktywności pozalekcyjnej. Ten istotny brak zanotowano w trochę większej liczbie lekcji prowadzonych przez nauczycielki (53%) niż nauczycieli (51%). Biorąc pod uwagę stopień awansu zawodowego zaobserwowano, że było to pomijane szczególnie przez nauczycielki mianowane (27% lekcji) i nauczycieli dyplomowanych (24%). Pozostałe lekcje, w tym nieco więcej prowadzonych przez nauczycieli, uwzględniały omawiany aspekt przygotowania do samodzielnej pracy nad sobą (Tab. 1).

Tabela 1. Przekonywanie uczniów o możliwości wykorzystania nauczanego ruchu w aktywności pozalekcyjnej (w % lekcji)

Kategorie odpowiedzi	Nauczycielki			Razem	Nauczyciele			Razem
	Stopień awansu zawodowego				Stopień awansu zawodowego			
	I i II	III	IV		I i II	III	IV	
Tak	12	26	9	47	4	20	25	49
Nie	10	27	16	53	7	20	24	51

Objaśnienia: I – stażysta, II – kontraktowy, III – mianowany, IV – dyplomowany

Ogółem w blisko 70% lekcji stwierdzono zainteresowanie uczniów nauczanym ćwiczeniem, w około 30% było to trudne do jednoznacznej oceny. Nie stwierdzono zainteresowania tylko w przypadku 3% lekcji. Lekcje prowadzone przez nauczycielki wzbudzały trochę mniejsze zainteresowanie niż prowadzone przez nauczycieli (odpowiednio 67% i 70%). W grupach awansu zawodowego najlepsi pod tym względem byli nauczyciele dyplomowani (39% lekcji) i nauczycielki mianowane (36%). Największe trudności z oceną zainteresowania uczniów nauczanym ćwiczeniem dotyczyły lekcji nauczycieli i nauczycielek mianowanych (odpowiednio 16% i 11%) (Tab. 2).

Tabela 2. Zainteresowanie uczniów nauczanym ruchem (w % lekcji)

Kategorie odpowiedzi	Nauczycielki			Razem	Nauczyciele			Razem
	Stopień awansu zawodowego				Stopień awansu zawodowego			
	I i II	III	IV		I i II	III	IV	
Tak	12	36	19	67	8	23	39	70
Nie	0	1	2	3	0	1	1	2
Trudno powiedzieć	6	13	11	30	2	16	10	28

Objaśnienia: I – stażysta, II – kontraktowy, III – mianowany, IV – dyplomowany

Do samodzielnej aktywności ruchowej lepiej zachęcali nauczyciele niż nauczycielki (69% vs. 50% lekcji). Najlepiej robili to nauczyciele dyplomowani i mianowani (odpowiednio 42% i 21% lekcji). Zwraca uwagę duży odsetek lekcji, w tym 48% prowadzonych przez nauczycielki i 39% przez nauczycieli, w których hospitujący nie mogli tego jednoznacznie stwierdzić. Dotyczyło to głównie lekcji nauczycielek mianowanych (28%) i nauczycieli na tym samym szczeblu awansu zawodowego (19%) (Tab. 3).

Tabela 3. Zachęcanie uczniów do samodzielnej aktywności ruchowej (w % lekcji)

Kategorie odpowiedzi	Nauczycielki			Razem	Nauczyciele			Razem
	Stopień awansu zawodowego				Stopień awansu zawodowego			
	I i II	III	IV		I i II	III	IV	
Tak	10	21	19	50	6	21	42	69
Nie	1	1	0	2	2	0	0	2
Trudno powiedzieć	7	28	13	48	3	19	7	39

Objaśnienia: I – stażysta, II – kontraktowy, III – mianowany, IV – dyplomowany

W procesie kształtowania umiejętności ruchowych badani chętniej wykorzystywali pochwały (ponad 70% lekcji) niż uwagi krytyczne (ponad 20%). Nieco częściej robili to nauczyciele (77% lekcji w stosunku do 75% realizowanych przez nauczycielki). Pochwały wystąpiły w największym odsetku lekcji nauczycieli dyplomowanych (42%) i nauczycielek mianowanych (40%). Nauczycielki trochę częściej od nauczycieli udzielały uwag krytycznych. Zaobserwowano to szczególnie w lekcjach prowadzonych przez nauczycielki dyplomowane i mianowane (odpowiednio 12% i 10% lekcji). W przypadku nauczycieli dotyczyło to głównie tych z najniższego szczebla awansu zawodowego (10%) (Tab. 4).

Tabela 4. Stosowanie pochwał i uwag krytycznych (w % lekcji)

Kategorie odpowiedzi	Nauczycielki			Razem	Nauczyciele			Razem
	Stopień awansu zawodowego				Stopień awansu zawodowego			
	I i II	III	IV		I i II	III	IV	
Pochwały	14	40	21	75	1	34	42	77
Uwagi krytyczne	3	10	12	25	10	6	7	23

Objaśnienia: I – stażysta, II – kontraktowy, III – mianowany, IV – dyplomowany

W ramach czynności informujących poddano analizie podawanie przez nauczycieli nazwy nauczonej techniki

ruchu, możliwość zapamiętania opisu ruchu przez uczniów, kolejność opisu i pokazu, rodzaj pokazu, zgodność opisu ruchu z jego przebiegiem oraz zrozumiałość opisu.

W blisko 95% hospitowanych lekcji badani podali nazwę nauczanej techniki ruchu zgodnie z obowiązującą terminologią. W pozostałych 5% obserwowanych lekcji ta czynność nie wystąpiła. Nazwę nauczanej czynności najdokładniej podawali nauczyciele mianowani i dyplomowani obu płci (Tab. 5).

Tabela 5. Podawanie nazwy ruchu (w % lekcji)

Kategorie odpowiedzi	Nauczycielki			Razem	Nauczyciele			Razem
	Stopień awansu zawodowego				Stopień awansu zawodowego			
	I II	III	IV		I II	III	IV	
Tak	17	46	32	95	10	38	46	94
Nie	1	3	1	5	1	2	3	6

Objaśnienia: I – stażysta, II – kontraktowy, III – mianowany, IV – dyplomowany

W około 90% analizowanych lekcji stwierdzono, że opisy nauczanych ruchów były możliwe do zapamiętania przez uczniów (Tab. 6). Nauczycielki były pod tym względem nieco lepsze od nauczycieli (91% do 88%). Biorąc pod uwagę stopień awansu zawodowego najlepiej wypadły nauczycielki mianowane (44% lekcji) i nauczyciele dyplomowani (45%).

Tabela 6. Możliwość zapamiętania przez uczniów opisu ruchu (w % lekcji)

Kategorie odpowiedzi	Nauczycielki			Razem	Nauczyciele			Razem
	Stopień awansu zawodowego				Stopień awansu zawodowego			
	I II	III	IV		I II	III	IV	
Tak	17	44	30	91	10	33	45	88
Nie	1	0	3	4	0	1	1	2
Trudno powiedzieć	0	4	1	5	1	6	3	10

Objaśnienia: I – stażysta, II – kontraktowy, III – mianowany, IV – dyplomowany

Podczas nauczania ruchu, nauczycielki częściej od nauczycieli zaczynały od opisu (66% lekcji), a następnie przechodziły do pokazu (34%). Nauczyciele w równych proporcjach (po 50% lekcji) wykorzystywali jako pierwszy opis albo pokaz. Od opisu ruchu najczęściej zaczynały nauczycielki mianowane (39% lekcji), a od pokazu nauczyciele mianowani i dyplomowani (22%) (Tab. 7).

Tabela 7. Kolejność opisu i pokazu ruchu (w % lekcji)

Kategorie odpowiedzi	Nauczycielki			Razem	Nauczyciele			Razem
	Stopień awansu zawodowego				Stopień awansu zawodowego			
	I II	III	IV		I II	III	IV	
Opis ruchu	11	39	16	66	5	18	27	50
Pokaz ruchu	6	11	17	34	6	22	22	50

Objaśnienia: I – stażysta, II – kontraktowy, III – mianowany, IV – dyplomowany

Jeśli chodzi o tempo pokazu, badani w większości preferowali demonstrowanie ruchu w tempie naturalnym, czyli pokaz motywacyjny (około 70% lekcji). W pozostałych lekcjach wystąpił pokaz w tempie zwolnionym, zwany metodycznym. Ta forma instrukcji wizualnej była stosowana głównie przez nauczycieli dyplomowanych (36% lekcji) i nauczycielki mianowane (33%). Tempo zwolnione wystąpiło w największym odsetku lekcji prowadzonych przez nauczycielki mianowane (17%) oraz nauczycieli dyplomowanych (14%) (Tab. 8).

Tabela 8. Tempo pokazu ruchu (w % lekcji)

Kategorie odpowiedzi	Nauczycielki			Razem	Nauczyciele			Razem
	Stopień awansu zawodowego				Stopień awansu zawodowego			
	I II	III	IV		I II	III	IV	
Naturalne	11	33	26	69	8	26	36	70
Zwolnione	6	17	8	31	3	13	14	30

Objaśnienia: I – stażysta, II – kontraktowy, III – mianowany, IV – dyplomowany

Zgodność opisu ruchu z jego rzeczywistym przebiegiem (kryterium syntaktyczne) wystąpiła we wszystkich analizowanych lekcjach prowadzonych zarówno przez nauczycielki, jak i nauczycieli. Charakteryzowała w najwyższym stopniu lekcje nauczycielek mianowanych (50%) i nauczycieli dyplomowanych (49%) (Tab. 9).

Tabela 9. Zgodność opisu z przebiegiem ruchu (w % lekcji)

Kategorie odpowiedzi	Nauczycielki			Razem	Nauczyciele			Razem
	Stopień awansu zawodowego				Stopień awansu zawodowego			
	I II	III	IV		I II	III	IV	
Zgodny	18	50	32	100	11	40	49	100
Niezgodny	0	0	0	0	0	0	0	0

Objaśnienia: I – stażysta, II – kontraktowy, III – mianowany, IV – dyplomowany

Opis nauczanego ruchu był zrozumiały (spełniał kryterium semantyczne) w ponad 85% obserwowanych lekcji. Zostało to stwierdzone w około 87% jednostek lekcyjnych realizowanych przez nauczycielki i nauczycieli. W pozostałych lekcjach był zrozumiały tylko częściowo (pewne jego fragmenty). Najbardziej zrozumiałe były opisy ruchu stosowane przez nauczycieli dyplomowanych (44% lekcji) i nauczycielki mianowane (43%). Słabsze (zrozumiałe częściowo) były opisy przedstawiane na lekcjach przez nauczycieli mianowanych (8%) oraz nauczycielki reprezentujące ten sam szczebel awansu zawodowego (7%) (Tab. 10).

Tabela 10. Zrozumiałość opisu ruchu (w % lekcji)

Kategorie odpowiedzi	Nauczycielki			Razem	Nauczyciele			Razem
	Stopień awansu zawodowego				Stopień awansu zawodowego			
	I i II	III	IV		I i II	III	IV	
Zrozumiały całkowicie	14	43	30	87	10	32	44	86
Zrozumiały częściowo	4	7	2	13	1	8	5	14

Objaśnienia: I – stażysta, II – kontraktowy, III – mianowany, IV – dyplomowany

Dyskusja

Z dwóch rodzajów analizowanych czynności nauczycielskich podejmowanych w procesie kształtowania umiejętności ruchowych uczniów badani lepiej wypadli w czynnościach informujących.

Wśród tych czynności na szczególne podkreślenie zasługuje, stwierdzona w wysokim odsetku hospitowanych lekcji, zrozumiałość opisu ruchu (kryterium semantyczne), jego zgodność z przebiegiem ruchu (kryterium syntaktyczne) oraz możliwość zapamiętania opisu przez uczniów (kryterium pragmatyczne). Ten aspekt opracowywania komunikatów werbalnych mocno akcentował w swoich pracach Czabański [5, 7].

Do czynności informujących, które były dobrze realizowane przez badanych należało też podawanie nazwy nauczanego ruchu i wiążące się tym objaśnienie jego celu. W swojej monografii poświęconej przekazowi słownemu na lekcjach wychowania fizycznego Zatoń [8] stwierdza, że tego typu informacje wywierają pozytywny wpływ na jakość nauczania.

Kolejność opisu i pokazu uwzględniana przez badanych, spośród których część zaczyna nauczanie od opisu a część od pokazu, odzwierciedla stanowiska różnych autorów w tej kwestii. Niektórzy np. Zatoń [8] przywiązują większą wagę do instrukcji werbalnych, inni np. Strzyżewski [4] do instrukcji wizualnych przyznając słowom tylko rolę pomocniczą.

Doceniając rolę informacji dotyczącej nauczonej techniki ruchu Wiesner [9, 10] zwrócił uwagę na to, że omawiany proces nie przebiega tylko w sferze poznawczej ale i

emocjonalnej mającej swe źródło w motywacjach osobistych i społecznych uczniów.

Z analizowanych w naszej pracy czynności motywujących lepiej wypadło stosowanie pochwał i wzbudzanie zainteresowania uczniów nauczanym ruchem na lekcji, słabiej zachęcanie ich do samodzielnej aktywności ruchowej oraz przekonywanie o możliwości wykorzystania nauczanego ruchu poza lekcjami. Widać tu w niektórych aspektach pewną analogię do badań Bukowca [11], który stwierdził, że w lekcyjnym wychowaniu fizycznym przeważa nauczanie nad wychowaniem, a w interakcjach nauczyciela z uczniami dominują relacje rzeczowe i obojętne. Pomijanie zachęcania uczniów do samodzielnej aktywności ruchowej i przekonywania ich o możliwości wykorzystania nauczanego ruchu poza lekcjami może być tym bardziej brzemiennie w skutki – objawiać się zaprzestaniem aktywności ruchowej wraz ze skończeniem szkoły – że jak wynika z prac Sulisza [6] i Zatoń [8] uczniom bardzo trudno jest zrozumieć podwójną rolę wychowania fizycznego. Zgodnie z podstawowym założeniem współczesnej teorii [2] i metodyki wychowania fizycznego [4, 12] ma ono z jednej strony zaspokajać doraźne potrzeby rozwojowe uczniów, z drugiej przygotowywać ich do dbałości o ciało w czasie wolnym po lekcjach i po ustaniu zorganizowanego procesu wychowania fizycznego.

Największe różnice między nauczycielami i nauczycielkami, na korzyść nauczycieli, wystąpiły w zachęcaniu uczniów do samodzielnej aktywności ruchowej. Kobiety, częściej niż mężczyźni, zaczynały nauczanie ruchu od opisu. Jest to zgodne z wynikami badań Srokosza [1], który również (aczkolwiek w trochę innym kontekście) stwierdził, że prowadząc lekcje wychowania fizycznego kobiety chętniej niż mężczyźni posługują się słowem. W pozostałych przypadkach wyniki badanych przez nas nauczycielek i nauczycieli były bardzo zbliżone.

Jeśli chodzi o poziom realizacji analizowanych czynności (mierzony odsetkiem lekcji, w których zostały zaobserwowane) w odniesieniu do stopnia awansu zawodowego stwierdzono, że taka zależność wystąpiła tylko u mężczyzn. Najniższy poziom reprezentowali nauczyciele stażysty i kontraktowi, wyższy mianowani, a najwyższy dyplomowani. W grupie kobiet najslabiej wypadły stażystki i kontraktowe, natomiast w dwóch pozostałych grupach, w niektórych czynnościach lepsze były nauczycielki mianowane, w niektórych dyplomowane.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań można sformułować następujące wnioski:

1. W badanych lekcjach wychowania fizycznego nauczyciele uwzględniali i poprawnie realizowali czynności motywujące i informujące podczas kształtowania umiejętności ruchowych uczniów.

2. Z badanych czynności motywujących i informujących w szerszym zakresie wykorzystywano w trakcie nauczania czynności informujące.
3. W ramach czynności informujących najlepiej realizowano przekazywanie uczniom nazwy nauczanej techniki ruchu poprawnie ją opisując.
4. Nauczający zbyt małą uwagę zwracali na czynności motywujące, które decydują o wykorzystywaniu opanowanych umiejętności w aktywności ruchowej w okresie szkolnym i po skończeniu edukacji.
5. W nauczaniu ruchu nauczycielki częściej posługiwały się słowem, nauczyciele pokazem.
6. Tylko w przypadku mężczyzn poziom realizowanych czynności był tym wyższy, im wyższy był ich stopień awansu zawodowego.

Podziękowania

Pracę wykonano w ramach projektu badawczego Wydziału Wychowania Fizycznego i Sportu w Białej Podlaskiej Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie – DS-104 – finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Piśmiennictwo

1. Srokosz, W. (1993). Psychospołeczne uwarunkowania czynności lekcyjnych nauczyciela kultury fizycznej. W *Ku tożsamości pedagogiki kultury fizycznej* (str. 73-76). Warszawa: PTNKF.
2. Osiński, W. (2003). *Antropomotoryka*. Poznań: AWF Poznań.
3. Poplucz, J. (1978). *Organizacja czynności nauczycielskich*. Warszawa.
4. Strzyżewski, S. (1996). *Proces kształcenia i wychowania w kulturze fizycznej*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
5. Czabański, B. (1989). *Wybrane zagadnienia uczenia się i nauczania techniki sportowej*. Wrocław: AWF Wrocław.
6. Sulisz, S. (1991). *Wychowanie fizyczne w szkole podstawowej*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
7. Czabański, B. (1980). *Model uczenia się i nauczania sportowych czynności motorycznych*. Wrocław: Studia i Monografie AWF Wrocław, 1.
8. Zatoń, K. (1995). *Przekaz słowny na lekcjach wychowania fizycznego*. Wrocław: Studia i Monografie AWF Wrocław, 48.
9. Wiesner, W. (2001). Czynności nauczyciela i uczniów w nauczaniu motorycznym jako dydaktyczne sprzężenie zwrotne. W *Wychowanie fizyczne i sport w badaniach naukowych*. IX konferencja Naukowa (str. 129-135). Poznań: AWF Poznań.
10. Wiesner, W. (2005). *Komunikacja dydaktyczna na lekcjach wychowania fizycznego a poziom autorytaryzmu nauczycieli*. Wrocław: Studia i Monografie AWF Wrocław, 76.
11. Bukowiec, M. (1987). Analiza czynności nauczyciela i uczniów oraz interakcji między nimi w czasie lekcji wychowania fizycznego. *Wychowanie Fizyczne i Sport 1*, 83-98.
12. Maszczak, T. (Red.) (2007). *Edukacja fizyczna w nowej szkole*. Warszawa: Wydawnictwa Dydaktyczne.

Otrzymano: 17.06.2010

Przyjęto: 22.07.2010